

N. Rózsa Erzsébet

Az Iszlám Állam előretörése Irakban és az amerikai válaszcsepások

2014. augusztus elején az Iszlám Állam (korábban az Iraki és Levantei Iszlám Állam) nevű radikális iszlamista szervezet újabb támadáshullámot indított Észak-Irakban, amelynek során elfoglalta a jazídi kisebbség¹ területeit a Szindzsár-hegység közepében, illetve a keresztények lakta területeket Moszul környékén, közöttük Karakus (másik nevén Bahdída) városát, mely Irak legnagyobb keresztény közösségének ad otthont. Mintegy 130 ezer jazídi az észak-iraki Kurd Regionális Kormányzat irányította területekre menekült, 40 ezren a Szindzsár-hegységbe húzódtak fel, ahol segítség – víz és élelem – nélkül a biztos pusztulás vár rájuk. A Moszul környéki keresztény települések mintegy 200 ezer főnyi lakossága szintén az észak-iraki kurd területek felé menekül. De hasonló veszély fenyegeti a turkomán kisebbséget is.²

Miközben a francia külügyminiszter, Laurent Fabius kezdeményezte az ENSZ Biztonsági Tanácsának soron kívüli összehívását, Barack Obama engedélyt adott az Iszlám Állam állásainak és egységeinek bombázására. Az indoklás az amerikai érdekek megóvása, a szélsőséges iszlamisták megállítására, illetve a polgári lakosság és a kisebbségek védelme.

Kisebbségek a Közel-Keleten és Irakban

A tágan értelmezett Közel-Kelet térsége sem etnikai, sem vallási, sem nyelvi szempontból nem homogén. A sokszínűség, a különböző közösségek együttélése és keveredése évszázadok óta meghatározó jelensége a régióknak, melynek kijelölése és identitásának meghatározása egyetlen tényező, az iszlám alapján lehetséges. Bernard Lewis³ szerint az iszlám volt az egyetlen, mely az egész térséget átfogta, az iszlám mint civilizáció és életforma az egyébként nem muszlim csoportok életformáját is alapvetően befolyásolta. Ugyanakkor, mivel az iszlám vallásként született, amely azután igen hamar megteremtette saját politikai egységét, államát, a Közel-Keleten a másság az iszlám megjelenése óta elsősorban a vallási különbségben jelentkezett.

Mindez nem jelenti azt, hogy a származásbeli – elsősorban a törzsi – különbségek ne lennének jelen. Bár az iszlám a törzsi kapcsolatrendszert szétörte, amikor Isten előtt mindenki egyenlőségét hirdette, véglegesen mégsem sikerült azt felszámolnia, hiszen a törzsi hovatartozás a mai napig tartó hatásokkal rendelkezik. Mondhatjuk, hogy a nemzet és nemzetiség szerepét bizonyos mértékig ma is a törzsiség tölti be. Miközben, különösen az

1 A jazídiakat az iszlámban általában eretnekeknek tartják, vallásuk egyfajta szinkretista vallás, amennyiben más vallások, elsősorban a zoroasztrianizmus bizonyos elemeit is átvették. A Páva Angyal kultusza jellemzi őket. Bővebben lásd Spät Eszter tanulmányait és filmjét a jazídiról.

2 A turkománok helyzetéről bővebben lásd N. Rózsa, Erzsébet: *The War in Iraq and the Broader Middle East*, MKI Papers 2008/1.

3 Lewis, Bernard: *Multiple Identities in the Middle East*. Schocken Books, New York, 1999, 27–28. o.

„arab tavasz” után az is nyilvánvaló, hogy mára a „nemzet” is meghatározó identitáselemé vált, különösen az arab nacionalizmus ideológiáját hirdető és az arab államok között vezető szerepet játszó (játszani kívánó) országokban, így – Egyiptom és Szíria mellett – Irakban is. A 2003-as iraki háború eredményeképpen azonban az Irak egységét sulykoló iraki baaszista ideológia elfogadhatatlanná vált, és azóta, kisebb-nagyobb intenzitással ugyan, de gyakorlatilag folyamatosan napirenden van Irak dezintegrációjának veszélye. (Irak területi integritásának megőrzéséről nemzetközi és regionális konszenzus van.)

Általában az Irakot szétfeszítő konfliktusok között a szunnita–síita, illetve a kurd–arab ellentéteket szokták emlegetni, mivel számuknál és arányuknál fogva ezek a csoportok, közösségek határozzák meg Irak belső helyzetét. A mintegy 32 milliós lakosság 75-85%-a arab, 15-20%-a kurd, míg 60-65%-a síita, 32-37%-a szunnita. Az etnikai kisebbségek – turkomán, asszír – aránya nem éri el az 5%-ot, míg a vallási kisebbségek – keresztények, zsidók, jazidik – egyenként 1-1%-ot sem tesznek ki.⁴ Az arab nacionalizmust hirdető baaszista iraki rendszer – egyébként hasonlóan a Szíriában ma is hatalmon lévő baaszista rendszerhez – szekuláris jellegénél fogva a kisebbségeknek egyfajta védelmet, de legalábbis biztonságos környezetet jelentett, „békén hagyta” őket.

A preiszlám törzsiség túlélése és a modern kori „nemzeti” identifikáció⁵ térnyerése ellenére a térségben máig a legmeghatározóbb, mindent átfogó identitáselem az iszlám, mely a vallási kisebbségek kezelésének olyan mintáját teremtette meg, ami évszázadokon át mértékadó volt, és gyakorlatával megelőzte Európát. Az iszlám ugyanis a kezdetektől megkülönböztette a pogányokat és az úgynevezett „könyves népeket”, mely utóbbiakat – ha feltételek mellett is, de – a többség védelmében részesítette. Az iszlám közkeletű felfogása szerint ugyanis a judaizmus, a kereszténység és az iszlám ugyanannak az ábrahámi monoteista vallásnak különböző felfogását és gyakorlatát képviselik. Ezért a zsidókat és keresztényeket – írásba foglalt isteni kinyilatkoztatással rendelkező, azaz „könyves népek-ként” – a muszlimok kiemelt bánásmódban részesítették, és egy speciális fejadó, a *dzsizja* megfizetése mellett saját törvényeik szerint hagyták élni.⁶

Az európai nemzeti/etnikai kisebbségfogalom tehát az iszlám gyakorlatától idegen, és tulajdonképpen máig sem értelmezhető. Mondhatni, az arab nacionalizmus eszmeisége és a magukat az arab nacionalizmus ideológiájára alapozó államok gyakorlata teremtett egy olyan, leginkább semlegesnek mondható környezetet, melyben ezek a kisebbségek megmaradhattak, de nemzeti/etnikai alapon való létük – különösen az egyre fogyatkozó létszámok tükrében – a többségi társadalomban továbbra sem értelmezhető.⁷ Ezt a megközelítést/különbségtételt egyébként az arab politikai terminológia is jól mutatja. A térség hagyományos – azaz (elfogadott) vallási – kisebbségeinek megjelölésére szolgáló terminus a *dhimma*, míg a gyarmatosítás/európai behatolás következtében megjelenő új

4 CIA World Factbook.

5 Ez a „nemzeti” identifikáció elsősorban a nagy, államalkotó etnikumokhoz – arab, török, perzsa –, illetve az anyaországgal nem rendelkező kurdokhoz, valamint a területi államhoz kapcsolódik. Ebben a keretben elsikkadnak az olyan kis közösségek, mint az iraki turkománok vagy a jazidik.

6 Iránban a zoroasztrianusokat is a könyves népekhez sorolják, arra hivatkozva, hogy a próféta elfogadta a *dzsizját* a „Hadzsar mágusaitól”.

7 Különösen az arab–izraeli békefolyamat megszakadását, illetve a 2003-as iraki háborút követően a Közel-Keleten a keresztény közösségek létszáma rohamosan csökken. Egyes adatok szerint ma Irakban kb. feleannyi keresztény él, mint 2003-ban.

kisebbségfogalom megjelölésére ekkor „gyártottak” szót:⁸ az *aqallija* a kisebbség szó tükröfordítása, és mint ilyen, bővíthető például az etnikai vagy más jelzőkkel.

A mai helyzet különlegessége, hogy miközben az elemzők a térségben, és különösen Irakban, évek óta a szektárius háború fenyegetésére hívják fel a figyelmet, sőt, az elmúlt évek bizonyos szakaszaiban kifejezetten vallásháború dúlt szunniták és síiták között, az iszlám két jellemzője egyszerre érvényesül: az Iszlám Állam előretörése kapcsán síita városok jelentik be, hogy befogadják a menekülő kisebbségeket. Különös jelentőséggel bírnak a síita szent városok, Nadzsaf és Karbala, ahol a legnagyobb vallási alapítványok vezetői kifejezetten kötelezettségként jelölik meg az iraki kisebbségek, elsősorban a keresztények, de adott esetben a turkomán és a sabák csoportok befogadását, megsegítését. Úgy tűnik, a „könyves népek” szolidaritása működik, ugyanakkor mindez nem vallási, hanem „nemzeti” alapon fogalmazódik meg, például „honfitársaink, akiket ugyanolyan jogok illetnek meg” stb.⁹ (Ez, még ha esetleg csak átmeneti jelenségről van is szó, felveti a kérdést, hogy a baaszista arab iraki nacionalista ideológia mégiscsak hagyott nyomokat.)

Ugyanakkor az iszlámot – mint a többi monoteista vallást is – éppen szigorú monoteizmusa miatt végigkísérte az eretnekséggel szembeni vallási türelmetlenség. Ennek értelmezése, azaz bizonyos közösségekre vonatkoztatása térben és időben változott, de a mai közel-keleti helyzetben is elsődleges fontossággal bír. Különösen az iráni (síita) iszlám forradalom, de még inkább a 2003-as iraki háború következtében, amikor az egyéni és közösségi identifikáció és politikai hatalom központi kérdésévé vált. Ma ezt a türelmetlenséget látjuk az Iszlám Állam részéről, amikor a kisebbségeknek menekülniük kell, de tulajdonképpen ez érhető tetten akkor is, amikor a fent említett befogadásra felszólításból hiányzik a jazídik vagy a baháik¹⁰ említése. Az elmúlt napok hírei szerint az Iszlám Állam által megszállt területeken a keresztényeket mint „könyves népet” először „csak” megjelölték és az iszlám hagyományainak megfelelően a *dzsizja* megfizetésére kötelezték, azonban nagyon hamar kiderült, nekik is menekülniük – vagy áttérniük – kell. A jazídi közösségnek azonban – „eretnekként” – nincs esélye, ha nem kap külső védelmet.

Túl kevés, túl későn és válogatva – a nyugati világ „nemzetközi rendjének” megítélése a Közel-Keleten

Köztudomású, hogy a Nyugat, elsősorban az Egyesült Államok megítélése a Közel-Keleten nagyon rossz, és folyamatosan egyre romlik. Bár ebben talán a legfontosabb tényező az amerikai egyoldalú (vagy akként percipiált) kiállás Izrael mellett a palesztinokkal szemben – különösen a gázai háború jelenlegi szakaszában –, a 2003-as iraki háború és annak következményei tovább rontottak a helyzeten, mégpedig igen jelentős mértékben.¹¹

8 A kutatók régóta próbálják áthidalni, magyarázni a különböző civilizációk fejlődésében kialakult terminológia különbségeit. A Közel-Kelet hagyományos és modern fogalmainak magyarázatára lásd többek között Bernard Lewis: *Multiple Identities in the Middle East*. Schocken Books, New York, 1999; Maróth Miklós (szerk.): *Az iszlám politikaelmélete. Terminológiai vizsgálat*. Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, Pilisicsaba, 2009; Esposito, John L. (ed.): *The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World*, 1995.

9 'Najaf takes in Christians displaced by Islamic State'. *Al-Monitor*, 2014. 08. 07.

10 A baháikat szintén eretnekként tartják számon, a szomszédos Iránban halálbüntetéssel fenyegetik őket a hitükért.

11 Lásd például Shibley Telhami hat arab országban évente lebonyolított közvélemény-kutatását a Brookings Institution honlapján.

Emellett a fentiekből is következik, hogy a Nyugat megítélésében a nyugati civilizáció egyik legfontosabb alapértéke, a szekuláris jelleg önmagában értelmezhetetlen vagy egyenesen istentagadásként fogható fel. Az elmúlt kétszáz év tapasztalatai, először a gyarmatosítók, különösen a franciák laicizmusa, majd a Szovjetunió kifejezetten ateista felfogása ezt a tudatot erősítették, de legalábbis zavart okoztak. Nem segített ezen a nyugati világ politizálása sem, például 2001-ben George W. Bush első megszólalásában keresztes háborúról beszélt, amit hamarosan a terrorizmus elleni háború kifejezés váltott fel a retorikában. Vagy az a vita, ami Európában folyt az EU új alkotmányos szerződésével kapcsolatban, hogy bekerülhet-e a preambulumba az Európa keresztény gyökereire való hivatkozás. Miközben az unió több tagállamában kereszténydemokrata pártok ülnek a parlamentben, a nyugati világ állam és vallás szétválasztását hirdeti és követeli. A közel-keleti muszlim gondolkodásban mindez azt sugallja, hogy a nyugati világ mégiscsak keresztényként értelmezendő.

Ebben látják igazolva magukat, amikor a sajtó és a politikusok az iraki keresztény városok elfoglalásáról beszélnek vagy – akár Irakban, akár Szíriában – a térségbeli keresztény közösségeket féltik. Ugyanakkor a nyugati szándékot és beavatkozást megkérdőjelezi, hogy a Nyugat a szíriai ellenzék minden igyekezete ellenére sem avatkozott be a szíriai polgárháborúba, és akkor sem emelte fel a szavát, amikor a szíriai keresztényeket atrocitások érték, és el kellett hagyniuk lakóhelyeiket.

Mindebből azt a következtetést vonják le, hogy a Nyugat csakis ott avatkozik be, ahol érdekében áll, azaz ahol olaj van – Irakban, Líbiában. Ahol pedig nincs, mint Szíriában, ott magukra hagyják a „népet”. A jelenlegi helyzetért, azaz az Iszlám Állam létrejöttéért és előretöréséért pedig egyértelműen az Egyesült Államokat hibáztatják: a 2003-as iraki háború az egyik legerősebb arab államot döntötte össze, ahonnan az Egyesült Államok anélkül távozott, hogy életképes, stabil államot hagyott volna maga után. Ugyanakkor nem volt hajlandó beavatkozni a szíriai polgárháborúba, így lehetőséget teremtett arra, hogy olyan radikális és szélsőséges szereplők erősödjének meg, mint az Iszlám Állam.

A humanitárius segítségnyújtás – víz és élelmiszer eljuttatása a Szindzsár-hegységbe menekülteknek – jóllehet a túlélést jelentheti, azonban a térségnek *déjà vu* érzése van, és ezt is egyfajta „szabaduljunk meg a felelősségtől könnyen és fájdalommentesen” politikának értelmezheti. (Emlékeztetek hasonló esetek, például a Kuvait felszabadítására indított hasonló segélyakciók vagy az Afganisztánban – néha éppen aknamezőkre ledobott – segélyek.)

Összefoglalva, a Nyugat számára nincs jó lépés a közvélemény szemében: akár beavatkozik, akár nem, akár bevonul, akár nem, akár ledob segélyszállítmányokat, akár nem – a térségbeli közvélemény, melyet a térségbeli politikusok jelentős része is oszt, mindenképpen a Nyugatot, elsősorban az Egyesült Államokat tartja felelősnek a kialakult helyzetért.

Mi várható? Lehetőségek és buktatók

Az Iszlám Állam előretörése Irak, a térség és a világ minden szereplője számára – közvetve vagy közvetlenül – fenyegetést jelent. Katonai elemzők szerint a nagy veszélyt az jelenti, hogy az Iszlám Állam immár saját területtel rendelkezik, ahol megszervezheti további

fegyveresek kiképzését, kiépítheti finanszírozási csatornáit stb. Az amerikai támadások hatására azonban – feltéve, hogy azok elegendő mértékben meggyengítik majd az Iszlám Állam fegyveres erejét – várhatóan taktikát fognak változtatni, és egyfajta gerillaháborúra rendezkednek be.

Más külső hatásra való reagálás, például közvetítéses megállapodás stb. egyelőre nem várható. Tekintettel arra, hogy az Iszlám Állam a Közel-Keletet ma is jellemző neopatriomoniális rendszerben létrejött archaikus képződmény, önmagát és környezetét az úgynevezett reális térben értelmezi, így az olyan fogalmak és intézmények, mint a nemzetállam, a nemzetközi közösség, az ENSZ, a nemzetközi jog stb., számára értelmezhetetlenek és irrelevánsak. Erre utal a „kalifátus” is, mely a hívők közösségének politikai kerete, nemzetállami határokat nem ismer, azokon átnyúlik, és mivel a hívők kötelessége az iszlám terjesztése, a végső állapot értelemszerűen egy, az egész világra kiterjedő iszlám kalifátus lesz.

Mind ez ideig az Iszlám Állam – Irakon belül – olyan területeken nyomult előre, melyek lakossága vagy gyakorlatilag szunnita, vagy kevert (szunnita–kurd, szunnita–más). Jóllehet tudatosan igyekeznek ezeken a területeken az olyan stratégiai objektumokat ellenőrzés alá vonni, mint a Tigris folyó, mely például Bagdad vízellátását is biztosítja, vagy a napokban elfoglalt moszuli gát, mely Irak legnagyobb áramfejlesztő telepét működteti, a térképeken jól látható, hogy egyelőre homogén síita vagy kurd területekre nem próbáltak benyomulni. Az igazi erőpróba az lesz, amikor a síiták vagy a kurdok saját területe kerül veszélybe, hiszen akkor már mind a központi hadsereg, mely többségében síitákból áll, mind a kurd pesmergák¹² a saját otthonukért küzdenek majd. Különös jelentősége lesz Bagdadnak, mely nemcsak hogy mintegy kétmillió síitának a lakhelye, hanem – és ez sokkal fontosabb – a síita és kurd többségű állami adminisztráció székhelyeként a jelképe és egyben a garanciája annak, hogy a több évszázados szunnita kisebbségi uralomnak, a síiták és kurdok elnyomásának végleg vége.¹³ Ezért, jóllehet akár komoly összecsapások sem zárhatók ki, nem valószínű, hogy az Iszlám Állam a hagyományos síita és/vagy kurd területeken, illetve Bagdadban tartós sikereket érne el.

A közvetlen szomszédság és a térség minden állama számára fenyegetést jelent az Iszlám Állam terjeszkedése, ha különböző okokból is. Irán számára, mely síitaként bizton számíthat arra, hogy az Iszlám Állam eretneknek nyilvánítja, és így elsődleges célponttá válhat, az Irakban kialakított stratégiai és gazdasági kapcsolatrendszer, valamint a síita szent helyek védelme kiemelt fontossággal bír. Szaúd-Arábia *raison d'être*-je, a vahhábita ideológia és a muszlim világban betöltött elsősége forog kockán, míg a többi szunnita lakosságú állam számára, beleértve Törökországot is, maga a radikális és szélsőséges iszlamista ideológia térhódítása jelent veszélyt.

Az Egyesült Államoknak missziója és állampolgárai vannak Erbilben, melyet az Iszlám Állam immár közvetlenül fenyeget. Ugyanakkor az Iszlám Államot minden oldalról vele ellenséges erők veszik körül, legyenek azok államok (Törökország, Irán, Szaúd-Arábia, Jordánia, Libanon vagy akár Izrael) vagy egyéb politikai és/vagy katonai tényezők (a kurdok, a szíriai harcoló csapatok, az iraki kormány vagy a Hezbollah). Az Egyesült Államok

12 A kurd gerillaharcosok neve, jelentése: „a halál előtt (álló)”.

13 Lásd N. Rózsa Erzsébet: *Irak újra a napirenden – az Iraki és Levantei Iszlám Állam előretörése*, MKI Tanulmányok 17, 2014. június 25.

– egyébként éppen az Obama nevéhez fűződő doktrínának megfelelően – közvetlen érdekeinek elismerésével és azokra támaszkodva, a multilaterális megoldás jegyében együttes fellépést szorgalmaz, melyet azonban – Gary Sick, több amerikai elnök tanácsadója szerint – bilaterális együttműködésekkel kellene felépíteni. Ugyanis az érdekelt felek egy része az Egyesült Államok szövetségese, például Szaúd-Arábia, mely – korábban már tapasztalt módon – támogatást nyújthatna a szunnita arab területek törzsfőinek, akiknek korábban jelentős szerepe volt az iraki al-Káida visszaszorításában.¹⁴ Törökország lezárhatná és megerősíthetné határait, hogy abból az irányból az Iszlám Állam semmiféle utánpótláshoz ne juthasson. A lehetséges együttműködők és érdekelttek egy másik része azonban, mint például Irán, kifejezetten ellenséges viszonyban áll az Egyesült Államokkal, számos vitás kérdés terheli a két ország viszonyát, mégis, különleges kapcsolata az iraki síita milíciákkal ebben a konkrét ügyben nagyon hasznos lehet. Azaz az eredmény egy korábbi amerikai stratégia, a Clinton-adminisztrációhoz fűződő „feltartóztatás” újraértelmezése is lenne, mely nem igényel formális szövetséget, alapja a közös érdek és a rugalmasság lenne. Célja pedig első lépésben az Iszlám Állam további területi terjeszkedésének megakadályozása, az Iszlám Állam teljes elszigetelése, majd azoknak az átmeneti szövetségeknek és csoportoknak belülről való felbomlasztása, melyek a terjeszkedést lehetővé tették.¹⁵

Magyar érdekek, lehetőségek

A jelenlegi észak-iraki helyzetben *közvetlen magyar érdek nincs. Közvetett érdekként* jelenik meg azonban egyes magyar befektetések és érdekeltségek, különösen az *észak-iraki MOL-érdekeltségek*, melyek eddig jól működnek, illetve – az Iszlám Állam által lefedett területen vagy annak közelében – a *szíriai MOL-érdekeltségek* sorsa. (Szíriában a MOL mindent hátrahagyott, a szíriai magyar nagykövetség vezetője egyelőre/még mindig Bejrútból figyeli az események alakulását.)

Szintén közvetetten jelentkezik ezeknek az érdekeltségeknek (forrásoknak) a felértékelődése abban az esetben, *ha Oroszországgal szemben újabb szankciók lépnek hatályba* az ukrajnai helyzet miatt.

Továbbá, Magyarország *transzatlanti kapcsolatai* ebben a helyzetben *gyakorlatilag „költségmentesen” javíthatók egy határozott kiállással az Egyesült Államok* (és szövetségeseink) politikája, azaz a szélsőséges iszlamista Iszlám Állam visszaszorítása, a polgári lakosság és a kisebbségek védelme *mellett*.

14 Lásd N. Rózsa Erzsébet: *Irak újra a napirenden – az Iraki és Levantei Iszlám Állam előretörése. MKI Tanulmányok* 17, 2014. június 25.

15 Gary Sick egy 2014. augusztus 8-án írt e-mailben (a szerző birtokában).